

MIECZYŚŁAW K. LENIARTEK*

OGRODY EFEMERYCZNE – OD INGERENCJI ARTYSTYCZNYCH W PRZESTRZEŃ PUBLICZNĄ DO KOMPOZYCJI PARKOWYCH

EPHEMERAL GARDENS – FROM ARTISTIC INTERFERENCES IN THE PUBLIC SPACE TO PARK COMPOSITIONS

Streszczenie

Podobnie jak we wszelkich przejawach współczesnej kultury, w sferze architektury krajobrazu występuje zjawisko postępującej płynności. Miejsce realnych i trwałych ogrodów zajmują wciąż mające swój materialny wymiar ogrody efemeryczne, a także istniejące tylko w cyberprzestrzeni ogrody wirtualne. Te wytwory kreacji artystycznej autorów instalacji lub performerów, jak i akcji upiększania miasta przez jego mieszkańców, mimo ich przemijającego charakteru, pobudzają zainteresowanie jakością przestrzeni publicznej. Często pełnią one funkcję interwencyjną, zmieniając estetykę, a przez to i postrzeganie przestrzeni publicznych przez poszukujących tożsamości mieszkańców, jak i motywowanych kulturowo turystów. Posiadają też szerszy wymiar płaszczyzny demokratyzacji architektury krajobrazu.

Słowa kluczowe: ogrody efemeryczne, przestrzeń publiczna, architektura krajobrazu, ingerencja artystyczna, wirtualizacja przestrzeni, demokratyzacja przestrzeni

Abstract

Just as all aspects of the contemporary culture, in a sphere of landscape architecture occurs a phenomenon of progressive liquidity. In a place of real and sustainable gardens, ephemeral gardens appear, as well as virtual one, which exist only in cyberspace. These products of artistic creation by authors of installations and performers, as well as beautification actions by citizens, despite their transient nature, stimulate an interest in the quality of public space. Often, they perform the intervention function changing the aesthetics, and thus the perception of public space by the inhabitants and culturally motivated tourists. They have a broader dimension of plane of democratization of landscape architecture

Keywords: ephemeral gardens, public space, landscape architecture, artistic interferences, virtualization of space, democratization of space

---

* Dr inż. Mieczysław K. Leniartek, Katedra Turystyki, Wydział Turystyki, Wyższa Szkoła Zarządzania „Edukacja” we Wrocławiu.

1. WSTĘP

Nowe zjawisko, jakim jest pojawianie się w przestrzeni publicznej ogrodów efemerycznych, jest ściśle związane z obecnym tłem kulturowym, określanym przez Zygmunta Baumana jako „płynna nowoczesność”¹. Charakteryzuje je w wymiarze społecznym globalizacja wzorów, konsumeryzm, nietrwałość instytucji, zmienność postaw i zachowań, a w wymiarze jednostkowym samotność i ucieczka od rzeczywistości.

Ten stan wszechogarniającej niepewności przenosi się na zjawiska ze sfery sztuki. Twórcy podporządkowują się wymaganiom rynku i oferują coraz to nowe produkty artystyczne, które są elementami strategii rozwoju kraju, regionu, miast i wsi. Ich celem jest przede wszystkim kształtowanie wizerunku danego miejsca na potrzeby turystyki. Paradoksalnie, jest to zgodne z oczekiwaniami odbiorcy sztuki, który nie wykazuje zainteresowania sztuką wysoką, a poszukuje coraz to nowych atrakcji – wyrafinowanych estetycznie, zmiennych co do formy i treści oraz zbytnio nie angażujących go intelektualnie². W tym kontekście pojawiają się nowe zielone przestrzenie publiczne, będące wytworem ingerencji artystycznej lub akcji społecznej, których kształt wychodzi poza przestrzeń fizyczną i obejmuje przestrzeń wirtualną.

2. OGRÓD JAKO INGERENCJA ARTYSTYCZNA

We współcześnie kształtowanej przestrzeni zurbanizowanej następuje zacieranie różnic pomiędzy przestrzenią publiczną, taką jak rynek czy ulica, a parkiem miejskim. Przejawia się to w tym, że tereny zieleni urządzonej nie są już tylko miejscami odpoczynku i kontemplacji piękna przyrody, ale przede wszystkim miejscami interakcji społecznej. Przyroda stanowi tu jedynie neutralne tło lub akcent plastyczny dla zgromadzeń publicznych, a tylko wyjątkowo, jak w przypadku parków edukacyjnych, jest przedmiotem obserwacji i doświadczeń biologicznych. I odwrotnie – w przestrzeniach zurbanizowanych pojawiają się elementy zieleni traktowanej już nie tylko jako ozdoba, lecz jako element zespajający lokalną społeczność wokół wspólnych dla jej członków wartości³.

Zieleń w obu rodzajach wnętrz – zabudowanym i parkowym – jest jednym z wielu zastosowanych w nich środków wyrazu artystycznego, obok obiektów małej architektury, rzeźb i instalacji artystycznych, a także oddziałujących na zmysły różnorodnych urządzeń technicznych. Wnętrza publiczne stają się w ten sposób swoistą sceną dla odgrywanych w nich zarówno prawdziwych spektakli teatralnych i parateatralnych, jak też różnorodnych imprez i eventów integracyjnych. Zieleń urządzona pełni tu rolę dekoracji scenicznej: specyficznej kulisy i mobilnego rekwizytu. Dekoracja ta może mieć charakter intencjonalny lub przypadkowy, zależnie od zamysłu artysty, który planuje ją z uwzględnieniem kontekstu krajobrazowego lub też w oderwaniu od niego. Może zatem pełnić ona rolę interwencyjną lub też być tylko środkiem wypowiedzi na nurtujące artystę problemy.

Przykładem ogrodu efemerycznego wpisanego w ściśle zaplanowane konkretne miejsce w przestrzeni miasta jest mobilna instalacja „NA_MIĘTNIE” autorstwa Macieja

¹ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.

² Z. Bauman, *Między chwilą a pięknem. O sztuce w rozpadzonym świecie*, Wydawnictwo Oficyna, Łódź 2010.

³ A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006.

Czeredysa, Tusi Dąbrowskiej, Clary Ines Schuhmacher i Tomasza Januchty, umieszczona jesienią 2011 r. w przestrzeni publicznej Pragi Północ w Warszawie. Instalacja ta to struktura architektoniczna niewielkiego półotwartego pawilonu, którego porośnięte miętą ściany tworzyły „wertykalny” ogród, będący oprawą ulicznych projekcji filmowych i odtwarzania muzyki. Według autorów, celem tego projektu było „ocieplenie i demokratyzacja wizerunku przestrzeni publicznej Pragi, zachęcenie anonimowych sobie ludzi do interakcji”. Efemeryczny ogród stał się na krótki czas swego istnienia swoistym instrumentem inżynierii społecznej. Ten „znak na niezagospodarowanej przestrzeni chodnikowej”, „swoisty mikro-rynek i miejsce spotkań” miał według zamysłu autorów projektu zmienić emocjonalne nastawienie do nijakiego obecnie otoczenia. Mimo iż zakończenie projektu związane było z demontażem instalacji, jej przelotna obecność zakodowana w pamięci lokalnej może stanowić stymulator pozytywnych przemian strukturalnych i wizerunkowych⁴ (il. 1).

Il. 1. Instalacja NA_MIĘTNIĘ w Warszawie (foto M. Czeredys)

III. 1. Installation NA_MIĘTNIĘ in Warsaw (photo by M. Czeredys)

Podjęcie bez kontekstu, oderwane od konkretnego miejsca, reprezentuje projekt „Ogrodu do ciągnięcia” (niem. Gärten zum Borgen) autorstwa Katji Heinecke, Reinharda Krehla i Bertrama Weisshaara. Były to aranżacje kwiatowe umieszczone na wózkach sklepowych, udostępnione tym wszystkim, którzy zechcą włączyć się

⁴ Projekt zrealizowany w dniach 20 sierpnia – 4 września 2011 r. przez Fundację Zmiana w partnerstwie z Galerią Nizio.

w kształtowanie wizerunku przestrzeni publicznej miasta⁵. Projekt ten, tak jak wiele innych prezentowanych od 1997 r. na corocznych wystawach, od 2008 r. w Pferdelandpark w Aachen, miał charakter interwencyjny. Jego celem była zmiana odbioru miejsc dotychczas postrzeganych negatywnie i będących przedmiotem ostrej dyskusji politycznych (il. 2).

Il. 2. „Ogród do ciągnięcia” w Berlinie (foto B. Weisshaar)

III. 2. „Garden to pull” in Berlin (photo by B. Weisshaar)

Pomysł ogrodu – ruchomej instalacji artystycznej powielony został w wielu innych projektach. Wykorzystano w nich takie środki transportu jak: „zielony” wagon kolejowy w Chicago⁶ czy siedem barek zamienionych na pływające ogrody „Garden Barge Square” na Tamizie w Londynie⁷. Nobilitowany nawet został do rangi eksponatu muzealnego, jak w przypadku instalacji „Costermonger’s Stall” Michaela Landy’ego, wystawianej w Tate Modern w Londynie w 2001 r.⁸. Ze względu na swą atrakcyjność znalazł on również swoje komercyjne zastosowanie w postaci masowo produkowanych

⁵ Projekt zrealizowany w dniach 18-22 czerwca 1998 r. w ramach Temporären Gärten – festiwalu ogrodów tymczasowych w parku Marks-Engels Forum w Berlinie; http://www.temporaeregaerten.de/archiv/7menue/3archiv/98_e.html (dostęp: 21.09.2011).

⁶ Projekt zrealizowany 17 września 2011 r. w ramach festiwalu The Art on Track; <http://inhabitat.com/chicago-subway-train-transformed-into-lush-mobile-garden-on-wheels/> (dostęp: 21.09.2011).

⁷ Projekt zrealizowany 10 lipca 2011 r. przez The National Gardens Scheme Charitable Trust; <http://dalstonflowershow.wordpress.com/2010/06/15/floating-gardens-on-the-thames/> (dostęp: 21.09.2011).

⁸ R. Sharp, *Britain’s hidden art*, „New Statesman”, 19 February 2007; <http://www.newstatesman.com/art/2007/02/public-private-british-works> (dostęp: 21.09.2011).

mobilnych pojemników BACSAC® na zieleni, reklamowanych nie tylko jako stojące donice, ale też jako „przewoźne” ogrody?

3. OGRÓD JAKO MANIFEST ARTYSTYCZNY

Eksponujące relację człowieka z naturą eksperymenty, w przypadku wierności twórcy głoszonej idei, tworzą trwającą całe życie sekwencję i, wychodząc daleko poza zwykłą użytkowość czy estetykę, stają się swoistym manifestem artystycznym. Jakkolwiek mają one charakter indywidualnej kreacji, uwrażliwiają społeczność na wartości tkwiące w środowisku przyrodniczym, w tym te transcendentne, i przypominają o współodpowiedzialności za kształt otaczającego świata. Uczą współodczuwania i współpracy przez uczestnictwo w akcie twórczym, zmuszają też do egzystencjonalnej refleksji.

Taką rolę pełni twórczość Teresy Murak – polskiej rzeźbiarki, autorki instalacji i performerki. Motywem jej twórczości jest tworzenie i przemijanie, tworzywem zaś ziemia i świat roślin. Sekwencję prac artystki rozpoczyna konceptualny projekt „Zasiew” z początku lat 70. XX w. Po nim następują kolejne: „Procesja” – z zielenią jako oprawą rytuału religijnego, i „Lady’s Smock” – gdzie rośliny stanowią szatę okrywającą ciało człowieka. Inne projekty odwołują się do sztuki ziemi, jak w przypadku realizacji „Słońce też wschodzi” z 1995 r. i „Rzeźba dla Ziemi” z 1996 r. Projekt dla Warszawy „Dzieła lęgną się w szczelinach rzeczywistości” z 2004 r., z akcjami „Lniany strumień”, „Malwy idą do domu” i „Polny zasiew”, jest powrotem artystki do kształtowania środowiska za pomocą żywej materii.

II. 3. Projekt „Źródło. Strumień. Woda” w Lublinie (foto M. Moszyński)

III. 3. The scheme „Source. Stream. Water” in Lublin (photo by M. Moszyński)

⁹ <http://vertigohome.wordpress.com/page/2/> (dostęp: 21.09.2011).

Artystyczne akcje Teresy Murak znalazły silny społeczny odbiór jako symboliczne znaki posiadające fizyczną, racjonalnie uporządkowaną strukturę, jak też zawierającą duchowe przesłanie natury. Stąd też ich wiodąca rola w wielu wydarzeniach kulturalnych, takich jak festiwal sztuki Miasto Otwarte/Open City w Lublinie w 2009 r., gdzie autorka stworzyła instalację „Źródło. Strumień. Woda”, będącą rzeką z hysterezy, czy uroczystości w Warszawie w 2009 r., upamiętniające podpisanie porozumień sierpniowych, z projektem „Czas to miłość”. Postrzegana też jest funkcja terapeutyczna czy katarska tej twórczości, co widoczne jest na przykład w takiej realizacji jak „Naczynia otwarte – Rzeźba pulsuje” w ramach performance'u w czasoprzestrzeni „Partytura na czas i miejsca” w Warszawie w 2008 r.¹⁰ (il. 3).

Wydarzenia artystyczne tej rangi wyznaczają nowe kierunki architektury krajobrazu. Projekty przestrzeni publicznych nimi zainspirowane często zawierają propozycje z zakresu sztuki ziemi czy instalacji artystycznych, często konfrontowane z historycznym środowiskiem. Dzieje się tak w przypadku Mint Street Park w Londynie autorstwa pracowni Planet Earth Landscape Architects, gdzie doszło do fuzji sztuki współczesnej z przywróconą rodzimą roślinnością, co miało przywrócić vitalność zdegenerowanej części miasta¹¹.

4. OGRÓD JAKO MANIFEST SPOŁECZNY

Twórcy ogrodów efemerycznych często wychodzą poza zwykłą estetykę i przekazują przez tworzone przez nich zielone publiczne przestrzenie ważne treści ideowe, takie jak prawo wszystkich mieszkańców do bezpiecznych i zdrowych warunków życia oraz prawo użytkowania przestrzeni publicznych, nawet jeśli pociąga to za sobą częściowe ograniczenie prawa własności. Nielegalne ogrodnictwo staje się w ten sposób stymulatorem przemian w sferach fizycznej i społecznej miasta.

Pierwszy społeczny ogród powstał na początku lat 70. XX w. na w miejscu nieużytków na Manhattanie w Nowym Jorku. Było to zwińczenie wcześniejszych akcji Liz Christy i grupy ogrodniczych aktywistów Green Guerrillas, takich jak zawieszanie w oknach skrzynek z kwiatami, ukwiecanie terenu za pomocą „bomb nasiennych” i sadzenie drzew. Oddolna, „partyzancka” inicjatywa przekształciła się z czasem w instytucję wspomagającą podobne sąsiedzkie działania, a sam ogród nazwany dla upamiętnienia jej twórcy Liz Christy Community Garden został w 2002 r. objęty ochroną konserwatorską¹².

Ogrodowa „partyzantka” objęła również inne kraje. I tak w Wielkiej Brytanii powstała ona w 2003 r. i jest skupiona wokół Richarda Reynoldsa, twórcy blogu GuerrillaGardening.org. Ruch ten podejmuje akcje w zaniedbanych dzielnicach Londynu, odwołując się przy tym do radykalnych idei społecznych, a jego hasłem wiodącym jest „Odzyskaj Ulice”. Z kolei w Niemczech, zainicjowana przez Ellę von der Haide nielegalna działalność zielonych aktywistów, przekształciła się z czasem w działającą w Monachium szkołę ogrodniczą, a ogrodowi partyzanci uzyskali status pośrednika w rozmowach na temat kształtu przestrzeni między mieszkańcami

¹⁰ M. Kuźmicz, *Oto czynię wszystko nowe...*, „EXIT. Nowa sztuka w Polsce” nr 2(82), 2010; <http://kwartalnik.exit.art.pl/article.php?edition=34&id=604> (dostęp: 21.09.2011).

¹¹ M. Leniartek, „Odkryta mapa architektoniczna” *podstawą kreacji krajobrazowej*, „Czasopismo Techniczne” 5-A/2010, s. 47-59.

¹² <http://www.lizchitygarden.org/> (dostęp: 21.09.2011).

a władzami miasta¹³. Podobne inicjatywy społeczne odbywają się także w Danii, Stanach Zjednoczonych i Kanadzie. Akcje ogrodowej partyzantki występują również w Polsce – w Warszawie, Łodzi, Opolu i Lublinie. Są one zwykle dyskretnymi artystycznymi happeningami, mającymi na celu raczej wyzwolenie sąsiedzkiego zainteresowania zaniedbanymi przestrzeniami publicznymi niż ich definitywną przemianę¹⁴.

Ruch ogrodowej „partyzantki” inspirowane rozwiązaniami problemu zaniedbanych terenów miejskich podejmowane przez organizacje pozarządowe. Przykładem jest działalność Atelier d'architecture autogérée – interdyscyplinarnej sieci osób, zainteresowanych proekologicznymi i demokratycznymi przemianami ich środowiska, powstałej we Francji w 2001 r. Organizacja ta podejmuje projekty głęboko osadzone w lokalnym kontekście, będące zarazem długoterminowym procesem społecznym i kulturowym. Wśród wielu projektów tej organizacji znajduje się Eco-Urban Network/Ecobox, który jest serią projektów dotyczących radykalnych przemian niewłaściwie lub niedostatecznie wykorzystywanych przestrzeni w La Chapelle w północnym Paryżu. Zainicjował je ECObox – tymczasowy ogród, zbudowany z materiałów z recyklingu, który stał się platformą wymiany poglądów i miejscem katalizującym działania osób stowarzyszonych i mieszkańców¹⁵.

Te specyficzne wydarzenia z zakresu kształtowania przestrzeni publicznej, o spon-tanicznym i ulotnym zazwyczaj charakterze, zostały dostrzeżone przez twórców jako znaczące medium przekazu nowych tendencji w sztuce ogrodowej. Stąd też pojawiły się ich przeglądy, czego świadectwem jest seminarium „Czas w ogrodach tymczasowych” w MOCAK (Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie)¹⁶. Stały się one również źródłem inspiracji dla wieloprzestrzennych założeń krajobrazowych, jak w przypadku Górnośląskiego Parku Efemerycznego z „tymczasowymi obiektami przyrodniczymi” oraz sztuką ziemi i instalacjami plastycznymi¹⁷.

5. WIRTUALIZACJA OGRODÓW

Upowszechnienie Internetu i fascynacja cyberprzestrzenią doprowadziły do zacierania granic między tym, co realne, a tym, co wirtualne. Przejawia się to w istnieniu w przestrzeni ogrodów narzędzi komunikacji internetowej, odwzorowaniu przestrzeni materialnej w cyberprzestrzeni, wreszcie kreacji nowych, wirtualnych ogrodów, będących elementami nowych światów zwanych Second Life, a jednocześnie wzorem dla ogrodów materialnych w ich sferze treściowej i plastycznej.

Chęć obcowania ze światem wirtualnym jest tak przemożna, że pojawiła się konieczność wprowadzenia w przestrzenie ogrodów miejskich cyberławek. Jedne z nich, jak MSN Internet Bench firmy Microsoft, ustawione w Penkridge Wireless Cyber Park w Suffolku w Wielkiej Brytanii, pozwalają na bezprzewodowe podłączenie lapto-

¹³ I. Scott, *Gardeners in crime*, „Financial Times”, June 25, 2011; <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/d120fef2-98d3-11e0-bd66-00144feab49a.html#axzz1YX4MEAD9> (dostęp: 21.09.2011).

¹⁴ M. Marjańska, *Z motyką na miasto*, „Wprost” nr 19/2011 (1474).

¹⁵ <http://www.urbantactics.org/projects/ecobox/ecobox.html> (dostęp: 21.09.2011).

¹⁶ Seminarium zorganizowane w ramach Festiwalu Ogrodów Tymczasowych 17 czerwca 2011 r.; <http://ogrodytymczasowe.wordpress.com/seminarium/> (dostęp: 21.09.2011).

¹⁷ K.M. Ostański, *Efemeryczny Park Górnośląski – nowy wymiar nieużytków miejskich*, „Czasopismo Techniczne” 5-A/2007, s. 77-79.

pa i komunikowanie się z innymi internautami¹⁸. Inne, jak ławka TweetingSeat zaprojektowana przez Christophera McNicholla, transmitują obraz osób przebywających w ogrodzie do świata wirtualnego, traktowanego jako platforma spotkania uczestników sieci społecznościowych Twitter, Facebook czy LinedIn¹⁹.

Bywalcy wirtualnych przestrzeni pragną mieć namiastkę obcowania z tymi realnymi. To dla nich tworzone są linki do stron internetowych zawierających galerie panoramicznych zdjęć wnętrz parkowych²⁰ lub transmitowane w czasie rzeczywistym obrazy zainstalowanych tam kamer przemysłowych²¹. Możliwa jest też interakcja między tymi przestrzeniami, jak w edukacyjnym projekcie autorstwa Michigan State University Comm Tech Lab. Oferuje on zwiedzanie realnego ogrodu 4-H Children's Garden, jak też wycieczki, gry i zabawy w jego odwzorowaniu w formie zdjęć panoramicznych i filmów wideo. Wspomagającymi narzędziami są ogrodowy słownik, także w języku migowym, oraz informator dla nauczycieli i rodziców²².

Należy też odnotować istnienie nowych, całkowicie wirtualnych przestrzeni ogrodów miejskich, które stały się jednym z elementów Second Life i które łączą w sobie cechy fizjonomiczne tych materialnych z cechami zaprzeczającymi prawom fizyki. Przykładami są Second Life Mirror Garden autorstwa Mechthild Schmidt Feist i Public Townscape, wykreowany przez Floriana Rügera²³. Ogrody te, choć bezintencjonalnie, wpływają na kształt rzeczywistych ogrodów, choćby w odniesieniu do charakterystycznej dla nich narracji i zabawowego lub edukacyjnego nastawienia. Widoczne jest to na przykład w Ogrodzie Doświadczeń im. Stanisława Lema w Krakowie, autorstwa biura architektonicznego Ingarden&Ewy. Tworzy go dydaktyczna ekspozycja plenerowa, wyjaśniająca prawa fizyki i świata przyrody, umieszczona na tle zieleni Parku Lotników²⁴.

6. PODSUMOWANIE

Ogrody efemeryczne stanowią nowe zjawisko w przestrzeni publicznej miast. Są one przejawem twórczości artystycznej, której motywem jest środowisko przyrodnicze, lub wyrazem protestu mieszkańców wobec brzydoty i zaniedbania środowiska kulturowego. Niezależnie od tego, co leży u ich podstaw ideowych, wszystkie są odbiciem „płynnej” rzeczywistości. Ogrody efemeryczne, te materialne i te wirtualne – wydawałoby się iluzoryczne i szybko przemijające, mają olbrzymi wpływ na teorię i praktykę architektury krajobrazu. Wynika to z przenikania się współczesnej architektury i sztuki w procesie kreacji nowych założeń publicznych, jak też uspołecznienia projektowania, w którym znaczącą rolę odgrywają nie tylko architekci i artyści, ale też sami mieszkańcy przekształcanych jednostek osadniczych.

¹⁸ *Park bench goes online*, BBC News, Monday, 6 August, 2001; <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/1475654.stm> (dostęp: 21.09.2011).

¹⁹ <http://www.chrismcnicholl.com/projects/tweetingseat> (dostęp: 21.09.2011).

²⁰ www.kmkstudio.nazwa.pl/kudowa/# (dostęp: 21.09.2011).

²¹ <http://www.worldcam.pl/4744,7,49,podglad.html> (dostęp: 21.09.2011).

²² <http://4hgarden.msu.edu.kidstour/credits.html> (dostęp: 21.09.2011).

²³ Stephan Doesinger (red.), *Space Between People. How the Virtual Changes Physical Architecture*, Prestel Verlag, Munich–Berlin–London–New York 2008.

²⁴ <http://www.ogroddoswiadczen.pl/> (dostęp: 21.09.2011).

Ten fenomen płynności zasad formalnych i organizacyjnych w kształtowaniu przestrzeni publicznej rodzi wiele pytań odnośnie do kierunków przemian tradycyjnego miejsca, poddanego presji aktów o charakterze akcji artystycznych lub społecznych. Dotyczy to zarówno zagadnień formalnych, takich jak kontynuacja cech wyróżniających dane miejsce czy granice ingerencji nowej sztuki, jak też zakresu swobody kreacji krajobrazowej wobec presji lokalnego społecznego środowiska, często motywowanego szybką komercjalizacją przestrzeni turystycznej, a nieharmonijnym rozwojem własnej przestrzeni osadniczej.

LITERATURA

- BAUMAN Z., *Między chwilą a pięknem. O sztuce w rozpedzonym świecie*, Łódź 2010.
- BAUMAN Z., *Płynna nowoczesność*, Kraków 2006.
- DOESINGER S. (red.), *Space Between People. How the Virtual Changes Physical Architecture*, Munich–Berlin–London–New York 2008.
- JAKUBOWSKA A. (red.), *Artystki polskie*, Warszawa 2011.
- KĘPKOWICZ A., *Sztuka w przestrzeni parku jako wielowątkowe zjawisko w kontekście natura – kultura*, „Przestrzeń i Forma” nr 13/2010, 57-70.
- LENIARTEK M.K., „Odkryta mapa architektoniczna” podstawą kreacji krajobrazowej, „Czasopismo Techniczne” 5-A/2010, 47-59.
- OSTAŃSKI K.M., *Efemeryczny Park Górnośląski – nowy wymiar nieużytków miejskich*, „Czasopismo Techniczne” 5-A/2007, 77-79.
- ZACHARIASZ A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006.